

VICTOR VOICU, Professor PhD
 Department of Philosophy
 University Dunărea de Jos, Galați

VALOAREA GNOSEOLOGICĂ A MITULUI

Abstract

Beginning with idea that the myth, like form of sacred manifestation, it is a cultural fact that correspond with the historical stage that born him and in that he lives, the author is stop on the gnoseologic dimension of the myth, dimensions that permit the decipher of the measure in which the myth is history, philosophy, belief, hierophany or the simple fable. In this context it is inserted the Mircea Eliade conception that see in sacred not only one cultural concept at the religious experience, but one essential element at the human faith, one existential situation through that the man affirm a new dimension and a new order at the real.

Dimensiunile contemporane ale cunoașterii – centrată prioritar spre cultivarea științei și spre descifrarea sensului evoluției viitoare a umanității – nu eludează ci sunt însoțite de o creștere a interesului pentru cercetarea formelor arhaice ale culturii umane. Este ceva firesc întrucât, diacronic vorbind, nu sunt posibile înțelegerea prezentului și prognozarea viitorului fără cunoașterea trecutului. Și, între formele arhaice ale culturii ce rețin atenția cercetătorilor, mitului îi revine, fără îndoială, un rol privilegiat.

Făcând abstracție de structura eterogenă și de sinuozitatea evoluției sale, mitul a exprimat un mod de gândire. El este legat de prima cunoaștere pe care omul o dobândește despre sine și despre ce-l înconjoară; el este *structura acestei cunoașteri*. Conținutul său ideatic asimilează obiceiuri, cântece, narațiuni, ritualuri, forme de cult și sărbători, reprezentări cosmice și profeții, fiind o cvasi-istorie a unei anumite comunități sociale. În formele incipiente ale culturii elene de pildă, poemele homerice și hesiodice reprezintă suma creației spirituale, tezaurul unei civilizații ajunsă la apogeu și care avea să constituie un izvor și punct de plecare pentru marile transformări viitoare.

Faptul că, în evoluția cronologică a conștiinței umane, mitul se înscrie ca formă istorică specifică gândirii, este, de acum, fapt de notorietate. Structura sa presupune nu numai reprezentări închegate ce dau o viziune fragmentată asupra Existenței, ci și noțiuni și idei ce conduc spre o anumită concepție despre lume. Fără a se substitui reprezentării filosofice cu o arhitectură conceptuală sistematizată, conștiința mitică etalează totuși o meditație filosofică primitivă, exprimă filonul primar al unei astfel de gândiri.

De altfel, orice mitologie se prezintă ca o veritabilă ontologie arhaică ce vizează: cosmogonia și cosmografia, antropogonia și eshatologia, modificările condiției umane legate de succesiunea activităților sau de constituirea cetății și ordinii sociale, elementele primare, destinul, repetiția manifestărilor naturii, dualitatea universului, aria timpului ș.a.m.d. Sunt acestea dovezi că structurile mitice sunt asemănătoare celei filosofice, miturile apărând nu numai ca un raport practic trăit al omului cu lumea sa, ci și ca dovadă a unei gândiri cu un anumit grad de generalitate și universalitate. De aceea nu pot fi eludate consecințele și semnificațiile filosofice ale mitului privind întrebarea dacă viața merită sau nu să fie trăită, dacă destinul reprezintă o forță implacabilă sau poate fi modificat sau chiar făurit.

Indiscutabil, cinicii, stoicii, epicureieni și mulți alții, rămân datori mitologiei. Ca și în cazul filosofiei, faptul fundamental din care au izvorât miturile este *situația-limită*, situație în care individul se confruntă în mod direct și hotărâtor cu: moartea, suferința, singurătatea, neliniștea, disperarea, grija etc. Situațiile limită sunt situațiile de încercare supremă, de *trăire* esențială prin care omul se smulge din anonimatul și înstrăinarea sa cotidiană.

Și, pentru a depăși astfel de situații, omul arhaic a recurs la mit – element ce asigură suport societăților omenești și le permite să dureze. Și Mircea Eliade propune, în nenumăratele sale lucrări referitoare la structura și funcțiile miturilor, abordarea acestora ca expresie a unor situații existențiale. El insistă pe ideea că miturile și riturile arhaice devin inteligibile numai dacă înțelegem că ele sunt „situații paradigmatică”, situații umane ce promovează modele de gândire și de acțiune. „Ne gândim la mit – scrie el – în sensul de *comportament* uman și, totodată, de *element de civilizație*” (*Aspecte ale mitului*, Ed. Univers, București, 1978, p. 19).

Fiind prima formă de manifestare a conștiinței umane, conștiința mitică i-a permis omului să acorde o nouă dimensiune realului și să-l re-ordoneze. Universul dobândește un nou sens, urmare a faptului că gândirea – chiar în forma sa rudimentară, concretă – permite omului să se distanțeze de natură, să o contemple și chiar să o transforme; iar pe plan ideatic, omul dobândește posibilitatea de a „re-crea” universul.

În plus, sensul ultim al mitului incumbă, sub masca alegoriei sau a construcțiilor fanteziste, adevăruri incontestabile privind natura și legile ei, evenimentele cruciale din viața comunităților umane, înțelepciunea normativelor etico-sociale, natura umană și preocupările sale primare, toate sintetizate în modele tipice cu profunde și largi semnificații. Rolul mitului de model tipic în viața socială nu poate fi neglijat. De cele mai multe ori, ideile degajate de simbol și alegorie se condensează într-o paradigmă normativă asupra căreia omul este chemat să mediteze pentru a vedea în ce măsură aceasta poate constitui un model adevărat de viață. Faptele și atitudinile eroilor sau ale strămoșilor capătă valența unor modele demne de urmat. „Mitul – scrie Mircea Eliade – nu este prin el însuși o garanție a fericirii și moralității. Funcția sa este de a releva modele, de a furniza astfel de semnificații asupra lumii și asupra existenței umane (*Aspectele mitului*, ed. cit., p. 177). Ca model, mitul, în forma sa arhaică, își întemeiază valoarea pe autoritatea tradiției sau pe infailibilitatea sacrului, situație ce-l ancorează exclusiv în trecut și-i amputează orice posibilitate de depășire a formelor de civilizație atinse.

Se mai impune precizarea, în acest context, că nu există un mit total fantezist; în orice mit întâlnim un fapt real, hiperbolizat fără îndoială, dar real, deși interpretarea sa nu se încadrează întotdeauna în limitele logicului. Fătă a acorda prioritate stărilor afective ale imaginației puse (procedură specifică școlii romantice: Vico, Uhland ș.a.), nu trebuie absolutizate nici elementele raționale în structura concepției mitologice, ceea ce ar conduce spre un scientism vulgar (precum Andrew Lang).

Merită amintit aici punctul de vedere al lui Lucian Blaga despre raportul dintre spiritul mitic și spiritul științific. În timp ce spiritul mitic se grăbește să realizeze, prin analogie, un paralelism, atribuind trăsături comune la fenomene foarte eterogene, construind în mod excesiv „maximuri analogice totalitare (...) clădite din elemente de experiență vitalizată”, spiritul științific înlătură aparențele pentru a nu fi robul analogiei și suveranul ei, stabilește raporturi și trăsături reale, surse ale unei viziuni veridice bazată „pe elemente de experiență devalizată” (*Trilogia culturii*, E.P.L.U., București, 1969, pp. 296-297). Totuși, nici la Blaga nu lipsește suflul spiritualist de reprezentare asupra mitului, tinzând spre o înțelegere onto-gnoseologică cu nuanțe existențialiste și mistice. În mit, conform lui Blaga, mai ales în cel „trans-semnificativ”, construcția este impunătoare și revelatorie, ascunzând o taină care nu poate fi identificată deoarece însăși încercarea de a iscodi și dezveli misterul ce-

l ascunde mitul ar însemna distrugerea și moartea acestuia. Raportul mister-revelație sacră este, și el, în „mâna” Marelui Anonim.

De cele mai multe ori, în mit, expresia figurativă înlocuiește cu succes conceptul rațional. Simbolul, alegoria, fac corp comun cu ideea pe care vor s-o reprezinte și pe care o ascund. Mitul nu se reduce numai la simbol și nici la o simplă alegorie. El reprezintă, concomitent, un mod de gândire și atitudine despre natură și despre esența omului. Este o dublură a istoriei transpusă, uneori, în sfera sacralului.

Dacă geneza mitului are o motivație ce rezidă în experiența de viață a oamenilor, creația sa propriu-zisă poartă amprenta determinărilor gnoseologice, determinări ce permit înțelegerea suprapunerii sau întrepătrunderii dintre viața concretă, pe de o parte și fantastic, fabulație, hierofanie etc., pe de altă parte. Tocmai dimensiunea gnoseologică a mitului ne permite să descifrăm în ce măsură acesta este istorie, filosofie, știință, credință, hierofanie sau pură fabulație.

Având în vedere toate acestea, se poate vorbi de o *gnoză mitică* înțeleasă ca una din primele forme de manifestare intelectuală a curiozității spiritului uman și concomitent, ca parte constitutivă a cunoașterii umane. Prin aceasta, mitul se alătură altor forme prin care conștiința omenească vorbește despre sine și despre lumea mai mult sau mai puțin imediată, dovedindu-și forța ideatică a mesajului transmis. Chiar în situațiile în care narațiunea este proiectată în planul sacralului, lumea reală nu este părăsită. În cele din urmă, mitul și cunoașterea mitică vizează un prototip integrativ cu semnificații axiologice generale asupra problematicii existențiale a individului în relațiile sale cu grupul. Insistând asupra faptului că mitul este nu numai o modalitate de raportare ideatică a omului la lume ci este și *mod de organizare și orientare a acțiunii umane*, oferind cadrul obligatoriu al fiecărui comportament, M. Eliade formulează astfel principiul metafizicii primitive (al ontologiei arhaice). „Un obiect sau un act nu devine real decât în măsura în care imită sau reiterează un arhetip. Astfel, realitatea se dobândește exclusiv prin repetare sau participare; tot ce nu are un model exemplar este lipsit de sens, lipsit adică de realitate” (*Mitul eternei reînțoarceri*). Iar miturile și practicile rituale ca parte componentă a lor, sunt astfel de „participări” înțelese ca acțiuni destinate înțelegerii de către omul primitiv a lumii în care trăiește.

Mai mult, M. Eliade afirmă – pe baza unei istorii comparative asupra miturilor – că mitul conține în el o *realitate culturală extrem de complexă*, relevând modele exemplare ale tuturor riturilor și activităților omenești semnificative. Considerând că anumite elemente ale mitului sunt elemente constitutive ale ființei omenești, definește mitul ca o *istorie sacră a colectivităților omenești*, îndeosebi aceea a “începuturilor”, dar și a “sfârșiturilor (adică, am spune noi, nașterea și moartea) – singurele momente semnificative ale existenței a căror înlănțuire este dominată de o cauzalitate sacră. Cu precizarea că respectiva cauzalitate nu trebuie înțeleasă ca ceva ce ține de laturile interne ale fenomenelor (ca în filosofie), ci ca o “rânduială” anumită a lucrurilor, o înlănțuire armonioasă existentă în lume și guvernată de o lege supremă identificată de cele mai multe ori fie într-o forță naturală, fie în una sacralizată.

*

Mitul este *una din formele de manifestare a sacralului*. Sacrul – categorie fundamentală a concepției eliadiene, dar și o categorie problematizantă pentru întreaga hermeneutică a religiei – este, terminologic, dar și ca arie tematică, o preocupare relativ recentă fiind adus în discuție de școala sociologică franceză a lui Emile Durkheim și Marcel Mauss. Până în secolul al XIX-lea interesul era îndreptat fie spre existența și natura lui Dumnezeu, fie spre rolul instituțional al religiei. Studiindu-i pe australieni, Durkheim a observat că totemul simbolizează concomitent “sacralul” și “clanul”, observație pe baza căreia conchide – în *Formele elementare ale vieții religioase* (1912) – că sacralul și grupul social sunt

unul și același lucru. Meritul teoretic principal al Școlii sociologice franceze, în acest context, rezidă în faptul de a fi atras atenția asupra sacrului care se confundă – la ei – cu însăși esența socialului, având o mare putere asupra acțiunilor omului.

Și Eliade abordează sacrul nu numai ca un concept central pentru explicația religioasă, ci și ca element esențial al condiției umane. Sacrul este, simultan, climatul spiritual și modul particular prin care se manifestă acțiunile omului sau evenimentele istorice îndreptate spre transcendent care le conferă o nouă semnificație, un nou statut sau nivel ontologic, situându-le deasupra profanului. În *Aspectele mitului* constată că, în mit, realitatea se dezvăluie și se lasă a fi construită plecând de la un nivel transcendent, dar un transcendent susceptibil de a fi trăit prin rit și care sfârșește prin a face parte integrantă din viața umană. Altfel spus, istoria divină este prezentată ca prototipul istoriei umane privită ca emanație a divinului.

Supranaturalul și sacralitatea mitului își au originea, în cele din urmă, în viața telurică și socială, în complexitatea relațiilor omului cu natura, cu societatea, cât și cu el însuși. Generat de condiții specifice de viață, mitul s-a dovedit a fi purtătorul unor frământări spirituale, al unor aspirante idealuri, ceea ce impune ca cercetarea mitologică să procedeze la o pertinentă separare a fanteziei de reflectarea veridică, să discearnă între ceea ce este imaginație artistică și istorie reală. Orice mit obligă la decodificare și interpretare, întrucât conținutul său este complex și aproape întotdeauna disimulat: Aceasta cu atât mai mult cu cât mitologiile (hindusă, egipteană, elenică etc.) stau mărturie a faptului că lumea mitului este o narațiune simbolică a lumii omului cotidian pus în fața unor situații limită.

În acest context poate fi inclusă și actuala exegeză mitologică, domeniu în care întâlnim variate orientări interpretative exhaustive sau preponderant naturaliste, fenomenologice, sociologice sau religioase. Subliniem însă că unilateritatea acestora confirmă multilateralitatea semnificațiilor mitului. Din moment ce un fapt anume poate fi prezentat și studiat din diverse puncte de vedere, înseamnă că respectivul fapt e complex. Iar complexitatea mitului derivă tocmai din multitudinea semnificațiilor și valențelor sale care-l prezintă ca fenomen spiritual ce exprimă și transmite date despre condiția umană autentică.

Se spune de altfel că rădăcina mitului este telurică, în timp ce coroana sa este celestă, că motivația sa este o experiență de viață în timp ce reprezentarea este o revărsare sacră, că semnificația este profund umană în timp ce viziunea este divină etc. De aici, necesitatea de a nu pierde nici valența magico-religioasă și funcția teologică a mitului, care ne oferă informații despre credințele, formele de cult și natura reprezentărilor omului arhaic.

De altfel, în funcție de mesajul ideatic și de conținutul lor, miturile sunt împărțite de diverși etnografi în mai multe tipuri: un prim tip este alcătuit din miturile tradiționale referitoare la trecutul istoric al comunității privind faptele oamenilor și ale eroilor; un al doilea tip include miturile religioase și pe cele ce vizează credințe de orice fel, obiceiuri, norme morale etc.; un al treilea tip este mitul astronomic, ce vizează miturile așa-zise fizice cu privire la fenomenele naturale, precum și marile transformări ce au loc în natură: cataclisme, glaciațiuni, potopuri, mișcări geotectonice etc.; în fine, în al patrulea tip reține miturile metafizice (numite și filozofeme) cu un pronunțat caracter abstract, suprasensibil și transcendent.

Tipologia respectivă este o urmare firească a faptului că, privit ca formă primitivă de gândire, mitul a cunoscut o evoluție constantă de la practica cotidiană la explicația fabuloasă asupra începutului lucrurilor, de la mitul *profane* (numit și *gigantesc* și care constituie obiectul unei subtile analize făcută de L. Blaga în mitul lui Vișnu din *Trilogia culturii*) în care narațiunea este impregnată de elemente pragmatice, până la *teomii*, caracterizat printr-o formă tot mai spiritualizată și în care coloana vertebrală a narațiunii o

formează elementul sacru, faptele zeităților, ale divinităților suprasensibile și transcendente. Mitologia greacă (și nu numai) este exemplară în acest sens.

Teomitul, (atât în ipostaza politeomitică, cât și în cea monoteomitică) apare ca o nouă ipostază mitică, efect al capacității treptat sporită de a pătrunde în esența lucrurilor, situație ce a dus spre personificări ale forțelor naturii și detașarea lor de lumea pe care o creează și ale cărei destine le conduce. Detașarea respectivă nu trebuie privită însă ca o pură rătăcire gnoseologică, ci vizează aflarea situațiilor posibile de împlinire a omului prin perfectarea și lărgirea orizontului cunoașterii.

În fapt, raportarea religioasă a omului arhaic la lume era un "comportament" necesar, firesc, o compensare a insuficienței conceptualizării raționale. Așa se explică importantul rol jucat de intuiție, imaginație, contemplare și fantezie în procesul genezei miturilor, în raport cu analiza abstractă, rațională care, cel puțin în etapa primitivă, se afla în stare recesivă.

Această stare de lucruri convinge că mitul nu ține doar de o formă anistorică și apriorică, ci răspunde schimbărilor problematicii existențiale, modelându-și structura și funcțiile corespunzător particularităților etapei istorice care i-a dat naștere și în care ființează.

Tocmai această flexibilitate – credem – l-a determinat pe Mircea Eliade să vadă mitul ca element constant al umanului. Dacă pentru omul arhaic – scrie el în *Mituri, vise și eseuri* – mitul reprezintă atât fundamental vieții sociale și culturale, cât și adevărul absolut, "în limbajul curent al secolului al XIX-lea mitul semnifică tot ceea ce se opune realității (În *Eseuri*, Ed. Științifică, București, 1991, p. 127). Obsesia contemporană a "reînțoarcerii la origini" este pusă de Eliade în relație cu funcția etiologică a mitului. "Structurile eshatologice și milenariste" ale marxismului de pildă, sunt descrise ca fiind mitice; Marx, scrie gânditorul roman, "reia și prelungește unul din marile mituri eshatologice ale lumii asiatico-mediterrane și anume rolul mântuitor al celui Drept" (*Sacru și profanul*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 192). Mai regăsește în filosofia istoriei a lui Marx și mitul milenar al umanității concretizat în mitul revenirii la vârsta de aur, precum și "ideologia mesianică iudeo-creștină", inclusiv speranța eshatologică într-un "sfârșit absolut al istoriei" (*Idem*, p. 193).

Tot în acest context, gânditorul roman combate concepția conform căreia omul modern nu are mituri proprii. În *Mituri, vise și mistere* găsim precizarea că "un mit, întocmai ca și simbolurile pe care le evidențiază, nu dispăre niciodată din actualitatea psihică: el își schimbă numai aspectul și-și camuflează funcțiile" (În *Eseuri*, Ed. Științifică, București, 1991, p. 130). Arta modernă, obsesia succesului, cultul automobilului, dimensiunile educației etc. sunt considerate "mituri supraviețuitoare", deși camuflate, ale lumii moderne. Și aceasta întrucât, "notele esențiale ale comportamentului mitic (...) sunt consubstanțiale oricărei condiții umane" (*Idem*, p. 134).

Ca furnizor de modele exemplare, mitul – spune Eliade – s-a perpetuat – într-o formă mai mult sau mai puțin degradată – în contemporaneitate deși miticul contemporan oscilează între credință și necredință, între tradiție și modernitate. Sacru și mitul, departe de a fi anihilate sau condamnate la dispariție, sunt văzute de el ca elemente ce au luat cu asalt toate sferile societății moderne, cu tot caracterul acceptabil atenuat al termenilor. Sărbători, ceremonii, spectacole, jocuri etc., indică un comportament mitologic nerecunoscut ca atare dar posibil de decriptare.

*

Astfel de precizări apar ca efect firesc al faptului că Mircea Eliade a făcut din investigarea multiplelor aspecte ale mitului o remarcabilă profesiune de credință. Simbolul și semnificația mitică sunt părți constitutive de mare întindere în scrierile sale. În opera sa

primează predilecția hierofanică, încercarea de a face din geneza și istoria mitului, istoria și geneza sacralului și de a deduce de aici istoria reală. Îndeosebi în *Aspectele mitului* (dar nu numai!) vrea să demonstreze că evoluția acestuia (a mitului), în accepția cotidiană a națiunii, a urmat traseul de la ficțiune, fabulație și legendă la paradigma sacră a revelației primordiale.

Și, pentru ca sfera sacralului să rămână egală cu sine însăși, Eliade apelează la reprezentarea mitică privind reversibilitatea timpului. Pentru mentalitatea primitivă, ceea ce *a fost* va trebuie *să mai fie* în mod indubitabil, iar garanția că *va mai fi* este că *a fost*, implicându-se concepția “veșniciei reînțoarceri”. În esența sa, mitul – crede Eliade – ne demonstrează că lumea omului primitive (și nu numai) este o lume deschisă ca o carte mare în care se citește și se răspunde. Lucrurile și fenomenele, prin limbajul mitului, explică omului ce este și de unde vine. La rândul său, omul comunică cu lumea înconjurătoare, folosind același dialect care nu este altul decât dialectal simbolului mitizat.